

«Чекання»

Володимир Винниченко

"Спеціальний візник"

Пізно вранці, як сонце ставатиме на косарський обід, архірей має виїхати з Малих Вишеньок. Між Малими Вишеньками й Болотянкою в гаю, де кучерявляться дуплясті верби старезної, тінистої гребельки, проходить межа двох повітів.

Тут і чекають гостя — становий пристав Зеленкевич, болотнянський батюшка та поміщик з с. Великі Вишеньки Глюзінський.

У болотянського батюшки архірей зупиниться тільки на годину, щоб перепрягти коней і перемінить кучера. За Болотянкою є круча, з якої пристав не може доручити везти його преосвященство будь-кому, для цього запрошено спеціального візника. А в Великих Вишеньках зупиниться у пана Глюзінського на довший час..

Кроків з п'ятдесят від греблі, на невеличкій могилі, стоїть стражник Кавун і пильно дивиться у далечінь. Там, геть-геть аж попід самими Малими Вишеньками, на другій могилі, неначе муха на паляниці, ледве помітно чорніє стражник Андросюк.

Тільки з'явиться карета архірея, Андросюк моментально запалює смолоскип — і телеграма готова.

Так за далеких козацьких часів передавалися грізні звістки про наближення татар.

Сонце помалу підбирається на косарський обід. Трудно йому, мабуть, — розчервонілося, нагрілося, пашисть теплом і блиском на всі боки.

Перед бричкою Глюзінського, в позі умильної пошани, мнеться співець з містечка Задрипаного, Семен Козолуп. На йому потертий фрак, вишивана сорочка та жовті черевики з чорними латками. Він крутить у руках рудого

солом'яного бриля а la rapata і слухає пристава. На виснаженім плескуватім лиці його з качиним носом написано і тривогу, і самовпевненість, і навіть вибачливу насмішку.

Пристав і батюшка хвилюються. Батюшка — неспокійно, тоскно, з виразом людини, яку ловлять. Пристав — заклопотано й весело, як чоловік, що сам ловить. На йому все блищить і горить: ґудзики, погони, білий, як сніг полюсів, кітель, червоні, соковиті губи, циганські очі з синіми баньками, лакові чоботи. Він уже все оглядів і провірив.

Греблю направлено, дорогу вирівняно, а по бокале, як наказував, повтикано молоді деревця. Фасонисто й немов справжні деревця. Нагорода мусить бути обов'язково.

От тільки цей архаровець — Козолуп! Звірся на нього, а він тобі такий фортель одлупить, що не то що нагороди, а й світу не побачиш.

— Слухай, Козолупе, скажи ти мені щирю правду, — трохи не п'ятий раз питає Зеленкевич, — чи служив же ти у архірея? Останній раз, христом богом як чоловіка прошу, говори ж, сукин син, по правді: служив?

Козолуп стиснув одним плечем, посміхається й покійно відповідає:

— Служив, вашескородіє...

— За кучера?

— Так точно, за кучера.

Розмова ведеться навіть в тім самім порядку, але батюшка слухає її з напруженням і турботою. В каштановій натопірченій рясі, насиченій густим духом нафталіну, та з замореним лицем і тоскними очима він похожий на засиджену квочку.

— А як же ти в півчих опинився?

— А по случаю восхитительного голосу, вашескородіє...

Тут Козолуп рішуче перекладає з одної руки в другу бриль і, маючи покласти кінець всяким сумнівам та малодушію, одверто й гаряче говорить:

— Дозвольте із'яснитися, вашескородіє! Скажу вам, як подобаєть правді. На певческоє заняття я перейшов, када говорить по справедливості, просто как воно образованное й льогкоє. А весь мій тембер, вашескородіє, в кучерськім делі. їй-богу, вашескородіє! Пущай це необразованість, а я вам прямо признаюся — і більше нічево. І не стидюсь, ну що ж — хто до чого способний. Скажу так, вашескородіє... звиніть только, батюшка, за глупі слова мої, нехай мені скажуть: "Будь ти, Козолуп, за первого співця у архірейськім хорі або за кучера у последнего поміщика", так от, накажи мене бог, візьму кучера! Ій-богу!..

І Козолуп, немов сам собі дивуючись, стискує плечима й посміхається.

— Артист, виходить, — кива на нього батюшці Зеленкевич. — Так чого ж ти не служиш за кучера?..

— По слабості спиртних напиків, вашескородіє, — винувато зітхає й потуплюється Козолуп. — Не можу на пункті вдержатися. У мене пункт — полкварті, вашескородіє. Как удержусь — давайте віз пуху, на кур'єрських провезу і пушинки не розгублю. Ну, как перейшов за пункт — годі, злізай з некипажа. Тільки ви не сумнівайтесь, вашескородіє, за сьогоднішній день. Довезу, он як! Не за деньгами стало, вашескородіє. П'ять рублів, понятно, тоже пішки не ходять, ну, только ж... Давно вожжі в руках не держав, їй-богу! Голову, вашескородіє, даю, що в благополучності все буде. Вірте совісті...

Пристав все ще вагається:

— Чорта мені з твоєї голови. Завезеш кудись у кручу, а я що тоді з твоєю головою буду робить? Був такий случай торік в однім повіті, — повертається до батюшки Зеленкевич, — їхав от так само, як от тепер, архірей по єпархії. Ну, нічого. Тільки, розумієте, круча там по путі була, а внизу — став. Як у нас. Ну, спеціального кучера, от вроді Козолупа... Ну, ти, брат, не потискуй плечима, знаєм ми вас. Просять, розумієте, сукиного сина: сердце, голубе, не підвези ж москаля. І що ж ви собі думаєте: завіз, падлюка, прямісінько в став!

— У став?! — з жахом шепче батюшка. Глюзінський ліниво й зневажливо посміхається під жовтими й рівними, як пучки житнього колосу, вусами. Мабуть,

він зневажає й архірея, й цього жалюгідного попа, й пристава, з якими вліз у компанію.

— В самий ставок завіз, анафема! — сміється Зеленкевич. — Чи од страху, чи перестарався, чорт його знає. А пристава змістили. От тобі й головою ручався.

Козолуп вибачливо посміхається.

— Ми не спужаємся. На день по три архіреї возив. От тільки, вашескородіє, нащот півкварти звольте милость, як обіщали, побезпокоїться.

— А без цього не можеш? — з цікавістю і не без спочуття питає Зеленкевич.

— Нікак нет, вашескородіє. Без півкварти ручательс-тва не даю. Це по совісті. Как півкварти не буде — амінь, без темберу повезу. Більше теж не треба. Ну, щоб з тембером — нада півкварти.

Батюшка від хвилювання не розуміє, і пристав пояснює йому. Потім вийма наготовлену пляшку горілки й дає Козолупові.

— На, бери... Я держу своє слово. Але гляди, брат, як що трапиться, такий тембер тобі пропишу, що й себе додому не довезеш. Чекай тут, нікуди не ходи, а то наклюкаєшся десь. А як проїде архірей — зараз же до батюшки.

Козолуп дуже охоче хитає головою, робить страшенно уважний вигляд, а сам тим часом обережно ховає горілку в кишеню. Потім непомітно одходить під верби, вибиває затичку, любовно обтирає пляшку й солодко п'є.

Сонце вже давно перетягнуло за косарський обід. Тіні від лоз, де стоїть бричка Глюзінського, скорочуються; Глюзінський починає позіхати й подивлятися на годинник. Батюшка все частіше й частіше витирає піт білою з рожевими яблуками хусткою.

Раптом на греблі чується стукіт коліс. Всі озираються й чекають. Незабаром у зеленім коридорі старих дуплястих верб з'являється селянський віз, запряжений парою шкапенят, похожих на дві тарані. На возі сидить дядько з широкою добродушною бородою, а за його спиною лежить хтось.

— Ну, от чортяка їх таки несе! — говорить Зеленкевич. — Що ж там той йолоп Микитенко? Сказано йому, дурню, нікого не пропускать по цій дорозі. Ей! Ти там! Куди? Завертай назад!

Зеленкевич кричить і махає рукою, але дядько їде собі далі. Він теж щось говорить, посміхається.

— Козолуп! Піди, брат, турни його к чортам собачим звідси. Хай другим шляхом їде... Ну, сволоч народ! Якраз йому тоді треба їхати, як не можна.

Козолуп хапливо зводиться, біжить до дядька, мотаючи хвостом фрака, й зупиняє коней:

— Повертай назад! Чуєш, що тобі приказують? Лізе!

У дядька зелений, розплесканий, як шапка старого гриба, картуз і сині, добрі очі. Він не перестає посміхатись і лагідно говорить:

— А мені господин урядник, спасибі їм, дозволили. Вперед препятствували, то правда, а потому согласились. "їжжай, кажуть, як їхне благородіє господин справник..."

— Восхитітельно, — нетерпляче й строго згоджується Козолуп. — А господин пристав тобі приказують звертай назад — і шабаш. Поняв?

Дядько охоче хитає головою, все дуже добре розуміє і знов говорить:

— Ну, я й поїхав. Атож. Думаю: просить буду господина пристава, а вони, спасибі їм, і дозволять. Мені в Задрипане. Стара моя заслабла, так на операцію везу, бог його зна, як воно вийде, ну тільки дохтур наказував па рано быть. А вже, горенько наше, й нерано. Задержали нас господин урядник. Задержали, хай господь милує. Ну, дякувать, випустили. Говорять: "Як господин пристав постановлять..."

Зеленкевичу надокучило чекать, і він кричить:

— Ну, що ж там? Козолуп!

Козолуп здригує, поспішно бере за мотузяні віжки й повертає коней назад:

— Ніззя. Не приказано. Ето архірею без надобності... У тебе жона, у мене бабушка, а їм нада проїхати. Другим шляхом шкандибай. Мало тобі дорог? Ач, рисаки які... Ну, ти, паршива, ще мені тут щулиться!

— Козолуп! — чується сердитий крик пристава.

Козолуп злякано кидає коней і підтюпцем біжить до брички.

Тоді дядько замотує віжки на люшню, зліза з воза й, розгладивши сорочку на грудях, з батогом у руці, іде за Козолупом. На возі він здавався вищим, тепер — це коротконогий, крем'язний і незграбний чоловік.

Кроків за десять від панів він скида картуза і з тою ж посмішкою, — не то ласкавою, не то сумною, — низько уклонившись, починає викладати приставу своє прохання.

Пристав сердиться, вияснює, дядько охоче згоджується, але знов-таки провадить своє. Почувається, що хоч би тут з'їхались пристави з усієї губернії та разом з губернатором почали йому товкмачити, він усе так само буде посміхатись, згоджуватись, а потім говорити свої далі.

Але, зрештою, діло все ж таки вияснюється: їхати цією дорогою дядькові ніяк не можна. Іншим же найближчим шляхом, то правда, вийде верстов з двадцять кряку. З цим нічого не зробиш — що правда, то правда.

Але от щодо прохання дядькової слабої баби, — почекаати край дороги проїзду архірея та попросити в його благословення, — так це... що ж... це можливо. Так, край дороги, он там біля деревинок, можна.

— Тільки щоб мені деревин не порушить, а то викину разом із старою твоєю он туди жабам у болото. Чуєш?

Дядько кива головою, сміється на жарт пристава і йде з картузом і батогом у руках до возу. Поставивши коней збоку на поважній дистанції від деревинок, він тихо переказує своїй старій про результат балачки. Лице баби вимучене, без крові, аж сіре. Здається, коли проколоти на йому шкіру, то з його потече рідка білувата водичка. Губи потріскані, сині; баньки очей темно-жовті. Вислухавши чоловіка, вона з усиллям вдячно христиться й терпеливо заплющує очі.

Сонце стоїть уже над головою. Тіні короткі та чорні, як плями чорнила. Нагріте повітря хистко коливається по степу, і далека Широка Могила з темною цяткою Андросюка розпливається, хитається. Хліба застигли, не рушаться.

Пристав, батюшка і Глюзінський поїхали обідати до батюшки, наказавши Кавуніві негайно бігти до них, як тільки на Широкій Могилі з'явиться дим.

Козолупові не сидиться. Він то встане й, приставивши руку над очима, вдивляється в далечінь, то йде до дядька вниз.

Дядька звать Трохимом, а жінку його Мотрею. Вони з Ясиноватої. У них дома зосталося п'ятеро дітей, з яких найстаршій, Меланці, чотирнадцятий рік. Як помре стара, хай господь милує, — що тоді? А в старій грижа. Терпляча вона, стара, довго не піддавалася, а це взяла та й не видержала.

Козолуп спочуває, потішає, але йому стає нудно. Він вертається на могилу і знов заводить розмову з Кавуном про те саме.

Кавун мовчки понуро слуха, — йому вже остогидло базікання цього п'яного, пришелепкуватого чоловіка.

— Ні, ти це ізобрази! — кричить з захопленням Козолуп. — Четверик коней! Га? Та ти думаєш, що таке кінь? Так собі, худоба, як той казав? А, братику, брешеш. Кінь тоже, брат, знає, какой у тебе тембер. От, скажемо для бізиру, посади тебе за фісгармонію. Бачив фісгармонію?

— Я з вами свиней не пас, — раптом несподівано, з хмурою зневагою кидає Кавун.

Козолуп непорозуміло змовкає й, кліпаючи очима, якийсь час мовчки дивиться в одвернуте лице стражника.

— Это проти чого? — нарешті промовляє він.

— Проти того, що начальственному лицу тикать не полагається, — дивлячись, як біжить широченна пляма тіні по хвилястому житі, відповідає Кавун.

— Ах, покорніше звиніть! — поспішно і з полегшенням скрикує Козолуп. — Понімаю... Очень... звиніть. Тільки я, знаєте, проти того фісгармонію, що,

скажемо, сяде за неї один чоловік і сяде другий. Єсть тембер, і той тобі так заграє, що душу по сльозинці йому, сволочу, оддай — і то мало, а другий... хоч плюнь та розітри. От така сама, брат, штука і з конським предметом. Ти думаєш, як?

— А перекинете ви архірея... — раптом з легкою посмішкою пускає Кавун.

Козолуп від несподіванки на мент замирає. Потім схоплюється на коліна, люто б'є себе кулаком у груди й скрикує:

— Я перекину?!

— Та вже ж не я.

— Я перекину?!

— Та не я ж, кажу.

Козолуп з безмежним здивованням озирається навкруги, немов кличучи весь степ послухати цього чудного, божевільного чоловіка. Далі безнадійно і з презирством махає на нього рукою, сідає і починає закурювати.

Недалечке дрібно й безсило, як прив'язаний за нитку до небесного шатра, б'ється в повітрі кібець. Кавун байдуже слідкує за ним.

Степ хитається, переливається і біжить за обрій, де зблідле від спеки небо зливається з гарячим синюватим туманом землі.

Козолуп робить цигарку й весь час здивовано й ображено хмикає. Щоб він перекинув! Ха, цього йому ніхто не казав. Ну-ну!

Він умить одклада цигарку й хмуро лізе в кишеню. Вийнявши напівпорожню пляшку, мовчки витягає затичку й підносить до рота. Але тут же скидується й простяга її Кавунові:

— Для любопитства ковтнуть трошки? Кавун повертає своє понуре, з важким носом лице, уважно дивиться на горілку й одвертається.

— На начальственим посту не помагається етим заніматьця... — крізь зуби цідить він і спльовує.

Козолуп стискує плечима і п'є сам. Потім обережно ховає пляшку в кишеню і, як ні в чім, знов починає розмову про те ж саме.

Тіні стають все довшими, але вже в другий бік лягають. Там, де стояла бричка з панамі, холодку нема, і сонце блищить на клаптиках сіна та недокурках.

Трохим сидить на возі, звисивши ноги в рудих задерев'янілих чоботях, і тоскно водить очима навколо. Не їде архірей. Ах, горенько, горенько. А дохтур наказував на рано бути. Та гляди, казав, не гайся, бо може померти, сам винен будеш.

Атож, сам дохтур так сказав, спасибі йому. Над вербами прожогом пролітають дві дикі качки і, тонко та дзвінко розрізаючи крилами повітря, зникають в тому боці, де видно на горі біленькі хатки Болотянки з двома вітряками збоку.

Хати в розквітчаних садках похожі на наречених у білих фатах, а млини — немов піп та дяк благословляють їх, розставивши руки в широких рукавах.

Трохим глибоко зітхає і, нахилившись до Мотрі, пильно й сумно вдивляється в неї. Сіре лице з пукатими баньками очей, покритих синявими віками, непорушне" В куточках губ замерли мушки з золотисто-зеленими спинками. Дихає чи ні?

Трохим легко змахує мух і дивиться. Губи ледве помітно ворухнулися. Ну, слава богу й за це.

— А що, ще жива стара? — чується голос за спиною.

Трохим підводиться: стоїть той самий чоловік, що в архірея за кучера буде.

— Дякувать богові, жива ще. Жива поки що. А як далі буде, не знать. Того вже сказать не можу. Ой, не можу та не можу. І хотів би чоловік сказать, та не сила його.

— Нічого, дядьку, ти не внивай. Поклади упованіє на мене. Верно. Я доложу архіреєві. Я поговорю з ним про тебе. Архірей у бога не то, що ми. Ти молись хоч сорок дней і ночей, та нікоторого означення. А архірей руку

возложив, шепнув богові пару слів — і стара твоя хоч танцюй. А що ти собі думаєш? Верно.

Трохим теж не сумнівається в цьому, та от біда, чи доживе стара.

— Доживе! — глибоко переконаним голосом завіря Козолуп. В такий день, коли він буде везти самого архірея, щоб якась там баба не дожила. — Об'язательно доживе, ти про це й голови не клопочи собі. Як можна! Це ж, брат, як на долоні тобі написано. Ти що собі думаєш, що це так собі, як той казав, спроста повстріча-лись ми тобі на дорозі, — я, значить, та архірей? Тут, брат, сам бог так тобі підстроїв. Ага! А ти б собі как думав? Е, чоловіче, у бога ходов много...

Мотря ворухиться й скрипучим зусильним голосом говорить:

— Дай боже здоровля за... добре слово... Хай господь не оставить... за ласку...

Вона силкується розтулити смажні сухі уста в посмішку і вдячно кліпає очима до Козолупа.

— А що? Хіба неправильно розсуждаю? — задоволено скрикує Козолуп. — Ого, тітко, ще так затанцюємо, що держись... Ха!

Трохим сумно й ласкаво хитає головою, а Мотря стомлено заплющує очі; але по виразу її лиця видно, що вона все чує, розуміє й повна терпіння та непохитної, всецілющої віри.

Козолуп же знов підтверджує своє обіцяння поговорити з архіреем і починає оповідати, як він колись возив по три архіреї на день, а коні — не коні, а чисті тигри. Тільки оком кивни — і, як людина, тебе розуміє.

Трохим увічливо, але неуважно виявляє здивовання й з надією погляда на могилу, де нерухомою масою, як кам'яна баба, сидить стражник Кавун.

Спека побільшується, густішає, звуки стають глухішими. В жовто-зеленій осоці болотця кумкають жаби. Тон їхнього кумкання скорбний, жалібний, повний важкого непорозуміння. Здається, їх боляче невідомо за що хтось скривдив, і вони покійно, недоумінно стогнуть і жаліються комусь. У-ум!.. У-ум!..

Стомлені спекою конячки стоять, похнюпившись і притулившись головами одна до одної. Вони немов слухають жалі жаб, немов їхню кінську долю оплакує тихе болотце.

Трохим теж затих і сидить коло старої, непорушне дивлячись у землю. Над їхніми головами безшумно носяться ластівки, неначе виписують незримі хрести.

— Не видно, Трохиме? — часом чується тихим шепотінням від Мотрі.

Трохим скидує очима на могилу, де сидять Козолуп та Кавун, і сумно відповідає:

— Ні, не видно ще, мабуть.

Жаби стогнуть. Самотньо, безнадійною покірністю звучить їхня скарга в застиглому гарячому повітрі. У-ум!.. У-ум!

— Ох, недобре мені, Трохиме, — шепоче Мотря, — смертонька моя...

Трохим з боязкою тугою дивиться на неї і тихо говорить:

— Потерпи, Мотре... Може... архірей. Що ж робитимеш? — їв голосі його чуються ті самі ноти, що й у кумканні жаб.

— Наказував дохтур, щоб рано бути... — несміло додає він, — та задержали нас. Ай, горенько. Задержали, хай господь милує.

Мотря мовчить, і не знати, чи чує вона.

Аж ось, нарешті, архірей їде — на Широкій Могилі скибчасто й розпливчате задиміла козацька телеграма. Кавун у ту ж мить поїхав у Болотянку сповістити пристава, і Козолуп тепер сам на могилі. Він то присідає, то лягає на землю і весь час з-під руки дивиться в той бік, де, на його думку, мусить з'явитися карета архірея.

Трохим сквапливо садовить Мотрю, підкладаючи їй під спину солону й свитки. Він щохвилини хреститься, витирає рукавом піт і подивляється на Козолупа.

Мотря, схвилювавшись, сидить напівчутвенна, з заплющеними очима й тільки часом безсило й трудно роззявлює рота, по кутках якого вперто прилипли зеленкуваті мушки.

На греблі чути стукіт брички. Це — пристав, батюшка та Глюзінський. Козолуп зараз же підбігає до них, з піднятим заклопотанням умішується до розмови й жадно зазирає всім ув очі. Балакають пошепки.

Кавун знов на могилі й подає знаки.

Бричку ставлять по другий бік дороги проти Трохимового воза і ждуть.

Іноді Козолуп серйозно, але підбадьорююче підморгує Трохимові, показує на себе пальцем і заспокоююче кива головою, — не бійся, мовляв, я тебе не забуду.

Трохим посміхається неухважною посмішкою й непокірно мнеться. Він без картуза, сонце пече йому голову й витягає на лоб дрібну росу поту, але Трохим з поштивості перед начальством не втирається.

Мотря сидить рівно, мертво, з заплющеними очима й блідим, загостреним носом.

Вмить Кавун дає останній знак, цебто збігає з могили.

Ще з пару хвилин напруженого чекання — і на горбику з'являється екіпаж, запряжений четвериком коней устяж.

Батюшка судорожно обсмикує рясу, хапливо хреститься й, витягнувши шию, трепетно застигає. Тепер він скидається на квочку, що зачула шуліку.

Пристав, блідий, серйозний, кидає навкруги короткі пильні погляди, притримуючи шаблю витягнутою "по швам" рукою.

Навіть Глюзінський вирівнюється.

Стріча проходить якнайкраще. Архірей, маленький, зморщений дідок, зовсім не страшний.

Привітний, не строгий, говорить просто, тихим голосом, але, видно, дуже стомлений. Через це в нього трошки гидливий і незадоволений вираз лиця. Спочинуть би як слід.

Зачувши це, пристав, батюшка, Глюзінський прожогом кидаються до своєї брички й кажуть кучерам швидко везти до батющиної господи.

Пристав, побачивши Козолупа біля карети, ще на хвилину зупиняється й голосно говорить до його:

— Козолупе! Ти ж, голубчику, щоб у свій час був на місці. Чуєш? їх преосвященство до Болотянки доїдуть з цим кучером, а там уже ти постарайся. У нас, ваше преосвященство, за Болотянкою єсть, так сказати, возвишенность. Так ми, в безпокойстві вашого благополучія, надійного кучера... Знакомого з місцевістю... От цей...

Козолуп мене бриль і з боязкою соромливістю кліпає очима.

Але архірей тільки стомлено хитає головою й торкає парасолем кучера: їхати.

— Поїжжай!! — офіцерським, піднятим голосом командує справник.

Але тут виходить невеличка задержка. Козолуп раптом чогось хвилюється, ступає крок наперед і ненатурально голосно викрикує:

— Ваше високопреосвятительство!

Архірей здивовано зиркає на чудного чоловіка. Батюшка, передчуваючи непевне, укривається холодним потом, а пристав грізно нахмурює густі циганські брови.

Козолуп немов ковтає щось і від хвилювання не може вимовити ні слова.

— Ну що тобі? — досадливе оглядаючи його, кривиться дідок-архірей.

Козолуп робить усилля й хрипко говорить:

— Покорніше звиніть, ваше... високопресвятительство... Болящий мужичок... То єсть, ваше преосвященство, жона у його... Благословеніє ваше... Рак, значить, на операцію. Он там...

І Козолуп поштиво показує брилем на Трохимів віз.

Архірей слухає нетерпляче.

— Нічого, братець, не розумію. Благословить? Болящий? Так?

— Так точно, ваше...

— Нехай до церкви під'їде, завтра всіх буду благословлять. — І архірей знов легко торкає в спину кучера. Коні м'яко натягують посторонки, й екіпаж плавно пропливає повз Козолупа.

Пристав, перегнувши тіло з брочки, люто щось шипить останньому й грозиться кулаком, але Козолуп нічого не помічає. Він стоїть і непорозуміло дивиться услід архіреєві.

Коли за греблею стихає стукіт екіпажів, Козолуп помалу одяга бриля і хмуро, роздумливо спльовує.

— Да-а, восхитітельно, — промовляє він крізь зуби й повертається в бік "болящої". Але в той мент зупиняється: Трохим якомсь підозріло метушиться біля воза. Мотря знов уже лежить, а дядько тупчиться коло неї й безпорадно озирається. Помітивши Козолупа, він раптом розтеряно посміхається й хита головою на жінку:

— От, не доїхала...

— Та невже померла?!

Трохим з винуватим і розгубленим виглядом розводить руками. Потім зачинає ходити круг воза, підбирати з-під його натрушену солому і складати на передок.

— От так інстанція! — говорить Козолуп і підходить ближче. Лице Мотрі, затверділе й одразу якомсь висхле, покрите зеленкуватими плямами мушок. Вони купчаться в куточках очей та губ, і моторошно бачити, що повіки від цього навіть не здригуються.

— Да-а, це називається дождалися... — знов бурмоче Козолуп.

Трохим довго стоїть і дивиться кудись убік нічого не бачачими очима, потім машинально, мовчки вилізає на віз і задумливо шарпає віжками. Конячинки ліниво й неохоче сіпають візок. Од цього голова Мотрі хитається збоку набік, немов вона чогось не похваляє.

Козолуп не рушиться й пильно слідкує за Трохимом. Бачачи, що той їде просто, а не назад, як йому тепер уже слід би, він наганяє віз, з рішучим і непохитним виразом вистрибує на його й, беручи віжки з рук мужика, повертає назад:

— Сидіть, дядьку, поїдемо разом. Вам же в Ясиновату? Ну, й мені туди. Н-но, куди?

Трохим покійно випускає віжки і в чудній задумі застигає. Козолуп знаходить в соломі батога, із злісною насмішкою оглядає його й сердито лупить шкапенят:

— А-н-но, ви, рисаки!

Пізно ввечері стражники Кавун та Андросюк ходять біля могили й довго лютими, надірваними голосами гукають Козолупа. Але в відповідь їм тільки чується безнадійне, недоумінне, повне незаслуженої образи кумкання темно-зеленої осоки. У-ум-м! У-ум-м!.. У-ум-м!..